

सर्वासां कलानां समन्वयः

0337CH20

वंशी

भवतः पाठ्यपुस्तकस्य नाम अस्ति वंशी इति। इदमेव आश्चर्यं मार्धुर्ययुतञ्च गीतवाद्यमस्ति, यत् सर्वेभ्यः अत्यन्तं रोचते। किं भवन्तः जानन्ति यत् वंशी इति वाद्यं वंशेन निर्मितं भवति? भवन्तः स्वयमेव एतत् निर्मातुं वादयितुं च शक्नुवन्ति। यदा भवन्तः मेलायां स्थानीयमेलायां वा गच्छन्ति तदा तत्र कोऽपि क्रीडनकं विक्रीयमाणः वेणुं वादयन् दृश्यते, भवन्तः तस्य ध्वनिं श्रुत्वा आकृष्टाः भवन्ति। एषः एव वेणुः नृत्येषु वाद्यते, नाटके च प्रोपरूपेण उपयुज्यते। एषः वेणुः करगदेन, मृत्तिकया वंशेन वा निर्मातुं शक्यते। वने क्षेत्रेषु वा वेणुं वादयन् कस्यचित् चित्रं निर्मातुं शक्यते।

सर्वाः कलाः परस्परं बहु भिन्नाः सन्ति; सहैव तेषु सर्वेषु बहवः सामान्यविशेषताः सन्ति, परस्परं सम्बद्धाः च सन्ति। यथा, स्वरः, लयः, भावः, तालम, च सर्वेः कलारूपैः सह सम्बद्धाः सन्ति-संगीतम्, नृत्यम्, नाट्यकला, दृश्यकला च। तेषां सर्वेषां गतिः, लयः, संवादार्थं स्वकीया भाषा च अस्ति। कलामाध्यमेन भवन्तः स्वभावं प्रकटयितुं शक्नुवन्ति। अत्र, अस्माकं समीपे केचन क्रियाकलापाः सन्ति, ये सर्वान् कलारूपान् एकत्र आनयन्ति-भवन्तः एतान् क्रियाकलापान् कृत्वा आनन्दं प्राप्तुं शक्नुवन्ति!

क्रियाकलापः - १ कलानाम् एकीकरणम्

अत्र प्रायः सहस्रवर्षपूर्वं अभिनयदर्पणे नन्दिकेश्वरेण रचितस्य संस्कृतभाषायां लिखितस्य पङ्क्तिचतुष्टयश्लोकस्य उदाहरणं दृश्यते । प्रायः कलाकाराः स्वस्य प्रदर्शनस्य आरम्भात् पूर्वं एतत् पठन्ति । भवन्तः अपि क्रियया सह एतत् उच्चैः पठितुं शक्नुवन्ति । किउ.आर्. कोड् स्कैन् कृत्वा भवन्तः चलच्चित्राणि अपि द्रष्टुं शक्नुवन्ति ।

आङ्गिकं भुवनं यस्य, वाचिकं सर्ववङ्गमयम् ।

आहार्यं चन्द्रतरादि तं वन्दे सात्त्विकं शिवम् । ।

अर्थः

यत्र भौतिकशरीरम् एव जगत् अस्ति, वाक्, गीतं वा सर्वध्वनिसारः अस्ति, अलङ्कारः चन्द्रतारकाः सन्ति । तं परमं देवतां प्रणमाम्यहम् ।

भवन्तः शिक्षमाणाः एताः चतस्रः कलारूपाः सर्वान् एकत्र आनयति—

आङ्गिकम् - शारीरिकप्रदर्शनम्, आन्दोलनम्, क्रियया

अभिव्यक्त्या सह

वाचिकम् - भाषणम्, संवादः, गीतम् एवं लिखितगीतञ्च

आहार्यम् - वेषभूषा, आभूषणम्, शिल्पकला, चित्रकला च

सात्त्विकम् - कलाकारस्य प्रेक्षकाणां च कृते गहनतमः भावात्मकः आध्यात्मिकः अनुभवः ।

क्रियाकलापः - २ वंशी

भवान् स्वयमपि वंशी निर्मातुं शक्नोति । तदर्थं केवलं एकं स्थूलं चार्टपत्रम्, संश्लेशकम्, द्वे कर्तार्यौ, तथा च कतिचन क्रेयान् इति वा वर्णयुक्ताः अङ्कन्यश्च अपेक्षन्ते ।

- चार्टपत्रे वंशी इत्यस्य चित्रं रचयन्तु । तत् वेलनाकाररूपेण आवर्त्य कोणेषु किञ्चित् संश्लेषकं योजयन्तु । तस्मिन् लघु छिद्राणि कृत्वा, वंशीसदृशं निर्मातुं ।
- भवन्तः वंशी इत्यस्य चित्रमपि निर्मातुं शक्नुवन्ति, तत् परितः अनेकानि वस्तूनि योजयितुं शक्नुवन्ति यथा जनाः, पशवः, वस्तूनि च, वने येषां रुचिः अस्ति ते पशूनां पुष्पाणां चित्राणि स्थापयितुं शक्नुवन्ति ।
- अधुना, भवता आकृष्टं चित्रं तथा च वंशी इत्यस्य उपयोगेन कथां रचयन्तु । एतत् कक्षायां क्रियाभिः सह दर्शयतु ।
- भवन्तः स्वपरिसरस्य कस्यापि वस्तुनः उपयोगं कृत्वा कथाश्रवणाय तद् वंशीरूपेण निर्मातुं शक्नुवन्ति । भवन्तः वंशी इत्यस्य उपयोगं प्रोप्तरूपेण अपि कर्तुं शक्नुवन्ति ।
- आत्मानं वाद्ययन्त्रं सङ्गीतम् इव कल्पयित्वा अभिनयं कुर्वन्तु ।
- वंशी इत्यत्र गीतेन लयेन सह भवन्तः सरलं गतिं, पदानि च निर्मातुं शक्नुवन्ति ।

अध्यापकान् प्रति -

बालकान् बंसुरीध्वनिं श्रावयित्वा कल्पना कारयितुं शक्यते यत् गायथस्य नेतृत्वं कुर्वन् भगवान् श्रीकृष्णः क्षेत्रेषु वंशीवादनां कुर्वन् अस्ति । अस्मिन् विषये ते एकं लोकगीतम् अपि शिक्षितुं शक्नुवन्ति । सर्वाः गतिविधयः चतुर्णां पञ्चानां वा छात्राणां समूहेषु विभक्तुं शक्यन्ते तथा च समग्रकक्षा अपि सम्मेलयितुं शक्यते ।

क्रियाकलापः - ३ प्रकृतेः समीपम्

वयं सर्वे प्रकृतिं प्रीणामः, वयं तस्याः अनुभूतिम् कर्तुं प्रयत्नशीलाः स्मः तथा च प्रकृतेः समीपे निवसन्तः शब्दानां, वर्णानाम्, हरितस्य च आनन्दं स्वीकुर्मः। भवन्तः सर्वे स्वकक्षायाः अन्तः अपि वनं निर्मातुं शक्नुवन्ति।

- एकस्मिन् पत्रे एकं चित्रं निर्मातुं। भवतः समूहे प्रत्येकं बालकः पुष्पं परितः किमपि योजयित्वा उद्यानस्य वनस्य वा चित्रं निर्मास्यति।
- एकां तादृशीं कथां निर्मातुं यत् पुष्पाणि, पक्षिणः, वृक्षाः, पशवः च समाविष्टाः स्युः।
- वने गच्छन् इव परिभ्रमतु।
- किं भवान् उत्साहितः उत्सुकः च अस्ति ?
- यत् भवन्तः द्रक्ष्यन्ति इति कल्पयन्ति तस्य प्रतिक्रियां कुर्वन्तु (भवतः प्रियः पशुः, पुष्पगन्धः, बृहत् शिलाः इत्यादयः)।
- कीदृशान् शब्दान् श्रोष्यति वने उद्याने वा। (कूजन्तः पक्षिणः, प्रवहत् जलम्) तेषां शब्दान् निर्मातुं प्रयत्नं करोतु।
- प्राकृतिकपरिवेशे इव अनुभूयताम्, यथा भवान् वने उद्याने वा अस्ति।

अध्यापकान् प्रति -

बालकाः पशवः, पक्षिणः, प्रकृतिः इत्यादीनां विषये गीतं शिक्षितुं शक्नुवन्ति उपर्युक्ताः सर्वे क्रियाकलापाः चतूर्णां पञ्चानां वा छात्राणां समूहेषु कर्तुं शक्यन्ते तथा च समग्रवर्गः सम्मिलितः भवितुम् अर्हति।

क्रियाकलापः - ४

उद्यापनाय उत्सवाः

वयं सर्वे विविधान् उत्सवान् आचरामः । प्रायः वयं विशालेषु उत्सवेषु अवकाशं प्राप्नुमः, ते च अस्माकं जीवने आनन्दं वर्णं च आनयन्ति । लघु-बृहत्-उत्सवस्य आचरणं अस्मान् आनदितं करोति, यतः वयं नूतनानि वस्त्राणि धरामः, उत्तमं भोजनं कुर्मः, मित्राणि, बन्धुजनाः च मिलामः गृहाणि स्वच्छं कुर्मः, अलङ्कारं च कुर्मः ।

अध्यापकान् प्रति -

अस्य क्रियाकलापस्य पृष्ठतः मूलविचारः कलारूपयोः मध्ये सम्पर्कस्य निर्माणम् अस्ति ।

- बालकाः एकम् उत्सवगीतं शिक्षितुं शक्नुवन्ति ।
- विशेषोत्सवानां कृते विद्यालयसभायां क्रियाकलापाः प्रस्तोतुं शक्यन्ते । विषयाधारितासु विविधासु कलासु वर्गस्थान् विद्यार्थिनः विभाजयन्तु । एतेन बालकाः प्रेक्षकाणां सम्मुखीकरणस्य अवसरं तथा च कलारूपेषु सम्बन्धानां अवगमनस्य अवसरं प्राप्स्यन्ति ।

भिन्नाः समुदायाः अधस्थानि अनुसर्तुं शक्नुवन्ति ।

- एकस्य उत्सवविशेषस्य कृते एकां रङ्गोलीं निर्मातुं, कागदपत्रैः किमपि अलङ्करणं वा कुर्वन्तु ।
- तदुत्सवम् आश्रित्य रचितं किमपि एकं गीतं शिक्षन्तु ।
- पाकशालायाः वस्तूनि उपयुज्य तद् गीतं गायन्तु ।
- तस्य उत्सवस्य पालनकाले संघटितं किमपि वृत्तान्तं सहभागयन्तु ।
- तेन उत्सवेन सम्बद्धां कामपि एकां कथां श्रावयन्तु ।
- वाद्यरूपेण पाकशालायाः वस्तूनि उपयुज्य सरलैः अङ्गसञ्चालनैः अभिव्यजनैश्च तद् उत्सवगीतं गायन्तु ।
- तस्मिन् उत्सवे यः पारम्परिकः वेशः ध्रियते, तम् अङ्कयन्तु ।

- तथा एकम् उत्सवं चिनोतु यत् सर्वे मिलित्वा पालयन्ति ।
- भवन्तः/भवत्यः स्वस्य समूहे चर्चयन्तु यत् भवन्तः कथं तत् उत्सवं पालयन्ति, कथं तदर्थं सज्जतां कुर्वन्ति, कीदृशानि व्यञ्जनानि भोज्यवस्तूनि वा निर्मायन्ते, स्वस्य गृहानि कथम् अलङ्कुर्वन्ति, तदुत्सवेन सम्बन्धितानि गीतानि नृत्यानि च कानि सन्ति इत्यादीनि ।

© NCERT
not to be republished